

ŁUKASZ BEDNARSKI

STRUKTURA ORGANIZACYJNA WŁADZ OŚWIATOWYCH KSIĘSTWA WARSZAWSKIEGO 1807-1815

Praca tematyką obejmuje sprawy zarządu szkolnictwa w czasach Księstwa Warszawskiego. Omówione zostały poszczególne urzędy i instytucje oświatowe szczebla centralnego oraz lokalnego, funkcjonujące od początków istnienia do upadku formalnie niepodległego, lecz faktycznie zależnego od Francji, Księstwa.

Mimo klęski I Rzeczypospolitej, którą niewątpliwie był III rozbiór, ludność polska nigdy nie straciła wiary w odrodzenie swojego państwa. Wbrew usilnym staraniom zaborców Polacy nie ulegali asymilacji, a wręcz przeciwnie – tworzyli, często w bardzo trudnych warunkach, zręby polskość. Pierwsze poważne nadzieje na przywrócenie Polski na mapie Europy pojawiły się na początku XIX wieku w związku z sukcesami militarnymi wojsk francuskich, których *notabene* wspierały liczne legiony polskie. W otoczeniu Napoleona krążyły tezy, iż tylko niepodległe i silne państwo polskie może przyczynić się do osłabienia potęgi Rosji. Z upoważnienia francuskiego cesarza Józef Wybicki oraz Jan Henryk Dąbrowski koordynowali działania na rzecz budowy nowego państwa. Wraz z organizacją sił zbrojnych trwała organizacja administracji kraju. Sprawność i szybkość tych działań zaskoczyła Napoleona, który pod koniec listopada 1806 r. przybył do Poznania¹.

Dekretem napoleońskim z 14 stycznia 1807 r. powołano Komisję Rządzącą w składzie: Piotr Bieliński, Ksawery Działyński, Ludwik Gutakowski, Sta-

---

Mgr ŁUKASZ KAMIL BEDNARSKI – pracownik Centrum Informatyki Prawniczej, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL; e-mail: lkbednarski@gmail.com

¹ B. G r o c h u l s k a, *Księstwo Warszawskie*, Warszawa 1966, s. 14-31.

niśław Kostka Potocki, Walenty Sobolewski, Józef Wybicki oraz Stanisław Małachowski, który dzień później został jednogłośnie wybrany jej prezesem. Komisja Rządząca pełniła rolę rządu tymczasowego, skupiającego w sobie władzę ustawodawczą i wykonawczą. Formalnie niezależna od Napoleona, musiała się jednak liczyć z jego zamiarami. Jedną z pierwszych decyzji Komisji Rządzącej było utworzenie podległego sobie Dyrektorium Generalnego, składającego się z dyrektorów poszczególnych resortów. Resort Sprawiedliwości przypadł Feliksowi Łubieńskiemu, Spraw Wewnętrznych – Stanisławowi Brezie, Skarbu – Janowi Nepomucenowi Małachowskiemu, Wojny – ks. Józefowi Poniatowskiemu oraz Policji – Aleksandrowi Potockiemu. Komisja Rządząca sprawowała faktyczny zarząd na terenie departamentów kaliskiego, poznańskiego i warszawskiego. Podlegały jej również departamenty bydgoski, płocki oraz łomżyński, jednak początkowo były one objęte działaniami wojennymi².

Feliks Łubieński, zastępujący chwilowo dyrektora spraw wewnętrznych, odczytał na sesji Komisji 22 stycznia 1807 r. projekt organizacji edukacji. Został on zatwierdzony już następnego dnia jako Projekt Izby Edukacji Publicznej. Formalne powołanie tej instytucji nastąpiło na mocy dekretu z 26 stycznia 1807 r. – Zasady do urzędzenia Komisji Rządzącej i innych władz jej podległych. Organizacji Izby Edukacji Publicznej poświęcony został rozdział VII dekretu³. Artykuł 65 stanowił, iż: „ogólny dozór i piecza nad przedmiotami do edukacji i oświecenia publicznego ściągającymi się powierza się dyrektorowi interesów wewnętrznych”⁴, na mocy zaś art. 69 Izba „trudnić się winna wszelkimi szczegółami stosownemi do zamiaru instancji swojej”⁵. Jak widać, Resort Edukacji nie miał już charakteru samodzielnego, tak było jeszcze za czasów Komisji Edukacji Narodowej, lecz został na wzór francuski podporządkowany dyrektorowi spraw wewnętrznych.

Przepis art. 67 stanowił, iż Izba Edukacji Publicznej (Izba Edukacyjna) ma się składać z ośmiu osób oraz prezesa. Zasiadły w niej osoby piastujące stanowiska w Komisji Rządzącej oraz przedstawiciele wyznań rzymskokatolickiego, ewangelicko-reformowanego oraz ewangelicko-augsburskiego. Preze-

---

² A. W i n i a r z, *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807-1831)*, Lublin 2002, s. 17.

³ Tamże, s. 18.

⁴ M. H a n d e l s m a n, *Organizacja administracyjna Komisji Rządzącej 1807 r.: wybór dokumentów*, Warszawa 1917, s. 12-13.

⁵ Tamże.

sem został Stanisław Kostka Potocki, a zwykłymi członkami: Walenty Sobolewski, Aleksander Potocki, ks. Stanisław Staszic, ks. Adam Michał Prażmowski, ks. Onufry Kopczyński, Samuel Bogumił Linde, Karol Diehl oraz Karol Henryk Schmidt⁶. Kolejne artykuły nakładały na Izbę obowiązek opracowania planu edukacji publicznej, określały zasady nominacji i etatów kancelarii, co jednak musiało zostać zatwierdzone za pośrednictwem dyrektora spraw wewnętrznych przez Komisję Rządzącą⁷.

Izba Edukacyjna na swojej pierwszej sesji 15 lutego 1807 r. uchwaliła regulamin prac wewnętrznych, składający się z 10 punktów. Zgodnie z regulaminem sesje zwyczajne miały odbywać się we wtorki, piątki i niedziele w Pałacu Saskim. Do ważności posiedzeń przy zwykłych sprawach kworum wynosiło trzy osoby, przy sprawach ważniejszych pięć osób. Zawsze musiał być obecny prezes oraz dodatkowo sekretarz. Wszelkie postanowienia Izby wydawane były w drodze uchwał, do których powzięcia wymagana była zwykła większość głosów. W przypadku równości głosów decydował głos prezesa. Pod nieobecność prezesa zastępować go miał członek Izby, wskazany przez Komisję Rządzącą. Do zadań sekretarza należało prowadzenie listy obecności oraz protokołowanie obrad. Musiał on także wraz z prezesem podpisać się pod każdą powziętą uchwałą. Uchwały Izby Edukacyjnej wydawane były zawsze w imieniu Komisji Rządzącej, co wskazywało na brak niezależności władz oświatowych⁸. Regulamin, choć miał charakter tymczasowy, obowiązywał właściwie do samego końca działania Izby Edukacji Publicznej.

Starania członków Izby o utworzenie samodzielnego resortu edukacji na wzór KEN przekreśliła nadana przez Napoleona Konstytucja z 22 lipca 1807 r. Księstwo Warszawskie weszło pod zwierzchnictwo monarchy saskiego, zaś na miejsce Komisji Rządzącej weszła Rada Ministrów. Należy wspomnieć o powstałej również na mocy konstytucji Radzie Stanu jako organie pomocniczym króla, który *de facto* niewiele różnił się od Rady Ministrów zarówno składem, jak i kompetencjami. W następstwie tych zmian Izba Edukacyjna przeszła pod kierownictwo ministra spraw wewnętrznych i religijnych⁹.

---

⁶ M. R o s t w o r o w s k i, *Materiały do dziejów Komisji Rządzącej z r. 1807*, t. I: *Dziennik czynności Komisji Rządzącej*, Kraków 1918, s. 46, 52, 528.

⁷ M. H a n d e l s m a n, *Organizacja administracyjna*, s. 12-13.

⁸ W. G o r z y c k i, *Oświata publiczna w Księstwie Warszawskim. Organizacja władz i funduszków*, Lwów-Warszawa 1921, s. 93.

⁹ W. S o b o c i ń s k i, *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964, s. 108-117.

Niezależnie od zmian we władzach naczelnych prace nad reformą szkolnictwa nie mogły być skutecznie przeprowadzane bez odpowiednich podręczników. Dnia 17 lutego 1809 r. Izba Edukacyjna zaakceptowała projekt Józefa Lipińskiego dotyczący powołania Redakcji do Ksiąg Elementarnych. Na skutek zawartego traktatu pokojowego w Schönbrunn z 14 października 1809 r., do Księstwa Warszawskiego przyłączona została Galicja Zachodnia. W związku z powyższym również obszar działania Izby Edukacyjnej uległ poszerzeniu. Natłok prac wymusił na władzach oświatowych konieczność przekształcenia Redakcji do Ksiąg Elementarnych. Na jej miejsce 26 lutego 1810 r. powołano Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych, nawiązując do tradycji KEN. Na członków Towarzystwa powołano doświadczonych pedagogów, m.in. ks. Kajetana Kamińskiego, rektora Konwiktu Księży Pijarów, profesorów ks. Jana Bystrzyckiego i ks. Antoniego Dąbrowskiego czy profesora Liceum Warszawskiego Jana Stefajusza. Prezesem Towarzystwa został Samuel Bogumił Linde¹⁰.

Zmian organizacyjnych w zaistniałej sytuacji wymagała również sama Izba Edukacyjna. Jej kierownictwo zdawało sobie sprawę, iż na mocy obowiązującej konstytucji utworzenie odrębnego i niezależnego ministerstwa oświaty nie będzie możliwe, toteż podjęło działania mające zapewnić Izbie możliwie najszerszą autonomię w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Religijnych. W maju 1810 r. prezes Potocki przedstawił przebywającemu wówczas w stolicy Fryderykowi Augustowi projekt do ustawy o Dyrekcji Edukacji Narodowej. Projekt został następnie poddany pod obrady Radzie Stanu, które trwały do września. Po wprowadzeniu poprawek ostateczny kształt projektu trafił ponownie do króla 11 września. Z różnych przyczyn, z których należy wymienić trudności finansowe oraz działania Hugona Kołłątaja, mającego inny pomysł na organizację oświaty, do utworzenia Dyrekcji Edukacji Narodowej szybko nie doszło. Co prawda dekret o powołaniu Dyrekcji Edukacji Narodowej był już zatwierdzony 17 grudnia 1810 r. jednak powyższe przeszkody odwlekły formalne powołanie nowej instytucji aż do 27 grudnia 1811 r., kiedy to król Fryderyk August podpisał dekret o nominacji dyrektora i członków Dyrekcji oraz drugi o ich wynagrodzeniach. Dyrektorem został dotychczasowy prezes Izby Edukacyjnej Stanisław Potocki, zwykłymi członkami zaś: Stanisław Staszic, Julian Ursyn Niemcewicz, ks. Adam Michał Prażmowski, Józef Morawski, Karol Lelewel oraz Józef Lipiński. Dodatkowo

---

¹⁰ A. W i n i a r z, *Szkolnictwo*, s. 21-25.

mianowani zostali również członkowie honorowi – Karol Diehl, Michał Dymidowicz, Marcin Fijałkowski, ks. Onufry Kopczyński, Samuel Linde, Jan Mallet, Aleksander Potocki, Walenty Sobolewski, Kazimierz Wohlfeil, ks. Teofil Wolicki, Stanisław Kostka Zamoyski, abp Ignacy Raczyński oraz Patrycy Przeczytański¹¹.

Zaprzysiężenie dyrektora oraz pozostałych członków Dyrekcji Edukacji Narodowej miało miejsce na jej pierwszej sesji 9 stycznia 1812 r. W trakcie posiedzenia ustalono również podział Dyrekcji na trzy sekcje: pierwsza ekonomiczna, czyli odpowiedzialna za fundusze, druga Szkoły Głównej, wydziałów akademickich, szkół departamentowych i kadeckich oraz trzecia szkół wydziałowych, elementarnych, seminariów nauczycielskich i duchownych. Na owej sesji powołano również pięciu wizytatorów (o czym będzie jeszcze mowa)¹².

Artykuł 19 dekretu z 17 grudnia 1810 r. nakładał na Dyrekcję Edukacyjną obowiązek ustalenia regulaminu jej prac wewnętrznych. 20 stycznia 1812 r. na sesji ustalona została Tymczasowa Organizacja Dyrekcji Edukacyjnej. Jak się później okaże, owa Organizacja przetrwa, podobnie jak miało to miejsce przy Izbie Edukacji Publicznej, do końca istnienia Dyrekcji. W pierwszych punktach wprowadzony został podział sesji na egzekucyjne oraz naukowe, zawsze jednak przewodniczyć im miał dyrektor lub jego zastępca, a dodatkowo musiał być obecny sekretarz generalny. Na sesje egzekucyjne gromadzili się członkowie płatni bez narzuconego kworum. Dalej dokument określał zakres przedmiotowy, jakim zajmowano się na sesjach egzekucyjnych. Były to między innymi sprawy z zakresu dozoru nad funduszami edukacyjnymi, kwestie etatów szkolnych i dozoru nad pracownikami oświaty, decyzje o budowie nowych gmachów szkolnych i zakupie nowych sprzętów oraz rozstrzygnięcie wniosków o dymisję. Na sesjach tych układano również roczne raporty dla monarchy oraz półroczne dla ministra spraw wewnętrznych, realizując tym samym obowiązek wynikający z art. 11 i 12 dekretu z 17 grudnia 1810 r. Przychodzące raporty i noty przedstawiał sekretarz dyrektorowi, który następnie wyznaczał referenta do sporządzenia opinii. Ostateczna decyzja należała jednak zawsze do dyrektora. Decyzja była podpisywana przez referenta i dyrektora, a następnie wprowadzana do protokołu. Sesje egzekucyjne zbierane były dwa razy w tygodniu, w środę i sobotę¹³.

---

¹¹ Tamże, s. 27-28.

¹² W. G o r z y c k i, *Oświata*, s. 46.

¹³ Tamże, s. 101.

Na drugi rodzaj sesji, czyli sesje naukowe, zbierali się zarówno członkowie płatni, jak i honorowi przy kworum wynoszącym pięć osób oprócz sekretarza generalnego. Na sesjach naukowych debatowano i rozstrzygano o ogólnym stanie edukacji, przepisach organizacyjnych poszczególnych szkół, podręcznikach proponowanych przez Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych. Zajmowano się również sprawami promocji szkół elementarnych, organizacji dozorów szkolnych i instrukcji dla wizytatorów, kwalifikacji i nominacji nauczycieli, profesorów i rektorów, budowy nowych szkół, raportów o pracy profesorów i nauczycieli, a także obradowano nad projektami organizacji Dyrekcji Edukacyjnej, Towarzystwa Elementarnego czy szkół rycerskich. Inaczej niż na sesjach egzekucyjnych decyzje zapadały tu większością głosów. Decyzje podjęte na sesjach naukowych wydawane były w imieniu dyrektora i opatrzone jego podpisem. Sesje naukowe zbierały się również dwa razy w tygodniu, w poniedziałki i czwartki. Dokument o tymczasowej organizacji Dyrekcji nakładał dodatkowo obowiązek uczestnictwa wizytatorów na obu rodzajach sesji i składanie raportów adekwatnych do tematu poruszanego na danym posiedzeniu¹⁴.

W tym miejscu szerszego omówienia wymaga właśnie instytucja wizytatora, jako głównego instrumentu nadzoru nad szkolnictwem. Za czasów Izby Edukacji Publicznej wizytacje szkół prowadzili poszczególni jej członkowie, jednak wyodrębnionego urzędu wizytatora jako takiego nie było. Dekret z grudnia 1811 r. nałożył na dyrektora Edukacji Publicznej obowiązek wyboru pięciu wizytatorów spośród członków honorowych Dyrekcji. Do powołania wizytatorów doszło – jak już wspomniano – na pierwszej sesji Dyrekcji, a zostali nimi: ks. Teofil Wolicki, ks. Onufry Kopczyński, Michał Dymidowicz, Marcin Fijałkowski oraz Kazimierz Wohlfeil. Wizytatorzy działali na podstawie instrukcji sporządzonej przez Józefa Lipińskiego w 1812 r. Z zadań wizytatorów należałoby wymienić kontrolowanie poziomu nauki, pracy profesorów i nauczycieli, a także inwestycji szkolnych. Badali również miejscowe dozory, etaty i fundusze szkolne. Do ich kompetencji należało również rozstrzyganie sporów między nauczycielami. W 1814 r. nastąpiło rozszerzenie instrukcji, na mocy której wizytacjami zostały objęte także szkoły wyższe, rycerskie oraz seminaria nauczycielskie. Wizytatorom powierzona została piecza nad zachowaniem nauczycieli oraz nad językiem polskim. Za swoją pracę wizytatorzy, mimo iż wywodzili się z członków honorowych, pobierali

---

¹⁴ Tamże, s. 102.

pensje. Podczas wizytacji sporządzane były raporty, które następnie przedstawiano na obradach Dyrekcji. Wizytatorzy byli swoistym łącznikiem między szkołami a centralną władzą oświatową, gwarantującym tym samym skuteczność przeprowadzanych reform¹⁵.

Wspomnieć wypada, iż w celu uniknięcia niejasności na posiedzeniach Dyrekcji, 4 marca 1811 r. król Fryderyk August podpisał dekret w sprawie zastępowania Dyrektora Edukacji. Dekret składał się z dwóch artykułów, pierwszy z nich stanowił, iż w przypadku nieobecności dyrektora zastąpi go członek Dyrekcji, „bądź pensjonowany, bądź honorowy, lecz wyższy z urzędu dostojności, lub urzędu przez niego posiadanego”. Drugi zaś artykuł, powołując się na dekret z 17 grudnia 1810 r., czynił zastępcę „odpowiedzialnym za działanie podczas swego zastępstwa”. Przekazanie do wiadomości tak ustanowionych zasad, powierzone zostało ministrowi spraw wewnętrznych¹⁶.

Co się tyczy organizacji Kancelarii Dyrekcji, to składała się oprócz sekretarza generalnego, którym został Wawrzyniec Surowiecki, z dziewięciu różnych etatów. Dalej zasiadało w niej dwóch sekretarzy wydziału, kasjer generalny, kalkulator i kontroler, archiwista, protokolista i ekspedycjonarz, ekspedient przy dyrektorze, czterech kancelistów oraz posługacz¹⁷.

Za sprawą dekretu grudniowego została również uregulowana sytuacja Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, będącego dotąd tylko nieformalnym organem. Artykuł 2 dekretu stanowił, iż Towarzystwo pozostaje pod „okiem i sterem” Dyrekcji Edukacji Narodowej. Prezesem Towarzystwa pozostał S.B. Linde oraz zachowało ono dotychczasowy charakter ciała opiniodawczego Dyrekcji¹⁸. Mimo takich zapisów Towarzystwo odegrało znacznie większą rolę. Przede wszystkim zaznaczyć trzeba, i to zarówno za czasów Izby, jak i Dyrekcji Edukacyjnej, że część ciężaru ich prac przerzucana była właśnie na Towarzystwo. Zajmowało się ono takimi sprawami, jak przeprowadzanie egzaminów nauczycielskich czy egzaminów popisowych w szkołach. W latach 1813-1814 Towarzystwo prowadziło również pracę nad reorganizacją Szkoły Głównej krakowskiej oraz wysunęło dobre pomysły odnośnie do organizacji lokalnego szkolnictwa. Jeśli dodać do tego opracowywanie i wydawanie no-

---

¹⁵ Tamże, s. 50.

¹⁶ Tamże, s. 104.

¹⁷ Tamże, s. 103.

¹⁸ A. W i n i a r z, *Szkolnictwo*, s. 30.

wych podręczników, bez których cała reforma oświaty nie mogłaby mieć miejsca, widzimy, jak duże znaczenie miała ta, z pozoru drugorzędna, instytucja¹⁹.

Do końca istnienia Dyrekcji Edukacji Narodowej w jej organizacji zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej nie zaszły znaczące zmiany. Za sprawą dekretu z 14 marca 1813 r. powołana została Rada Najwyższa Księstwa Warszawskiego, składająca się z pięciu osób. Dyrekcja mimo tych zmian, pozostała podległa Resortowi Spraw Wewnętrznych, który objął książę Ksawery Lubecki. W późniejszym czasie z powodu nieobecności S.K. Potockiego funkcje dyrektora sprawowały różne osoby. Wiele energii członków Dyrekcji pochłaniała walka o zaległe fundusze edukacyjne. Mimo wielu trudności wysuwane były również śmiałe projekty reformy systemu oświaty. Jeden z nich – Projekt do urządzenia hierarchii akademickiej w krajach Księstwa Warszawskiego został nawet zatwierdzony na posiedzeniu Dyrekcji 25 kwietnia 1815 r., jednak zważywszy na uwarunkowania polityczne, nigdy nie wszedł w życie. Na mocy ukazu cara Aleksandra I z 20 maja 1815 r. Dyrekcja Edukacji Narodowej przestała istnieć, a sprawy oświaty przeszły pod zarząd Wydziału Oświecenia Narodowego²⁰.

Po omówieniu organizacji centralnych władz oświatowych komentarza wymaga również administracja szkolna niższego szczebla. Po trwającej wiele lat okupacji, nie wszystkie reformy mogły być przeprowadzone od razu. Komisja Rządząca po powołaniu Izby Edukacji Publicznej podjęła starania o utworzenie w miastach departamentów wydziałów wykonawczych, służących realizacji zadań Izby w terenie. Projekt ten nie uzyskał jednak politycznego poparcia, w konsekwencji czego Izba Edukacyjna musiała na początku działalności wykonywać swe zadania za pomocą izb administracyjnych w departamentach i komisji wykonawczych w powiatach, czyli instytucji znanych jeszcze z czasów pruskich²¹. Niewielka zmiana nastąpiła 9 kwietnia 1807 r., kiedy to Komisja Rządząca podjęła uchwałę, na mocy której izby administracyjne zostały przekształcone w izby administracji publicznej. Na czele nowo powstałych izb stał prezes, który miał do dyspozycji dwunastu konsyliarzy. Izby podzielono na wydziały: wewnętrzny, skarbowy, wojenny oraz policji²². Sprawy szkolnictwa podlegały wydziałowi wewnętrznemu, któremu przypisano „znoszenie się z Izbą Edukacyjną względem zakładu,

---

¹⁹ W. G o r z y c k i, *Oświata*, s. 8-12.

²⁰ Tamże, s. 51-53.

²¹ Tamże, s. 55.

²² A. W i n i a r z, *Szkolnictwo*, s. 56.

opatrzenia i wszelkich interesów szkół publicznych, podług organizacji osobno przepisanej”²³. Za sprawą S. Staszica przygotowano Projekt organizacji wydziału edukacyjnego w izbach administracji publicznej, który został zatwierdzony przez Komisję Rządzącą 1 maja 1807 r. W skład wydziału edukacyjnego wchodził jeden konsyliarz i kasjer. Duży zakres zadań, z których należy wymienić kontrole szkół elementarnych i średnich, nadzór nad nauczycielami, dialog z duchowieństwem i zarządzanie funduszami szkolnymi, powodował, iż wydziały edukacyjne nie mogły w pełni wywiązywać się z powierzonych obowiązków²⁴.

Na mocy dekretu z 26 grudnia 1807 r. król Fryderyk August mianował prefektów wszystkich sześciu departamentów, co jednak nie miało wpływu na dotychczasową organizację administracji w terenie. Głębsze zmiany miały natomiast miejsce 7 lutego 1809 r., kiedy to król, powołując się na art. 65 Konstytucji Księstwa Warszawskiego, wydał dekret o organizacji władz administracyjnych w departamentach i powiatach. Bezpośrednim zwierzchnikiem prefekta był minister spraw wewnętrznych i religijnych, lecz musiał on liczyć się również ze zdaniem innych ministrów. Prefektowi podlegał ogół organów administracji w departamencie, do których należała również Rada Dozorcza Edukacyjna, pełniąca rolę departamentowego dozoru szkolnego. Do kompetencji prefekta należał nadzór nad szkołami w departamencie oraz wszelkimi sprawami z zakresu oświecenia publicznego. 2 sierpnia 1809 r. została wydana Instrukcja objaśniająca organizację prefektur, na mocy której sprawy edukacyjne przeszły pod zwierzchność sekretarza generalnego prefektury, któremu z kolei podlegał sekretariat generalny. Sekretariat generalny podzielony został na sekcje sekretariatu właściwego, kalkulatury oraz archiwum. Na szczeblu powiatowym natomiast funkcjonowała instytucja podprefekta. Podprefekt był organem podległym prefektowi. Na podstawie dekretu z 7 lutego 1809 r. w jego gestii pozostał między innymi nadzór nad szkołami w powiecie. Pod koniec 1809 r. Księstwo Warszawskie uległo poszerzeniu o cztery nowe departamenty. Dekretami z 24 lutego i 17 kwietnia 1810 r. Fryderyk August doprowadził do zmian w dotychczasowej administracji, wprowadzając prefektów i podprefektów odpowiednio w departamentach i powiatach. Prefekci często lekceważyli sprawy szkolnictwa, powierzając je podległym sobie pracownikom. Do pozytywnych zmian doszło dopiero za

---

²³ M. R o s t w o r o w s k i, *Materiały*, s. 592.

²⁴ Tamże, s. 228.

czasów Wydziału Oświecenia Narodowego, kiedy to ustanowiono przy każdej prefekturze szkolnego kuratora²⁵.

Kolejną instytucją mającą swoje korzenie w zarządzie pruskim, była instytucja dozorów szkolnych. Wydając instrukcję dla wydziałów edukacyjnych w izbach administracji publicznej 31 maja 1807 r., Izba Edukacyjna poleciła utrzymać dozory oraz nakazała przesyłać im raporty ze swojej działalności. Kolejną rzeczą było sporządzenie instrukcji organizacyjnej dla dozorów, zwanych również eforatami lub scholarchatami. Zatwierdzenie instrukcji dla dozorów szkolnych miało miejsce na sesji Izby Edukacyjnej 16 października 1808 r. Dozory szkolne dzieliły się na departamentowe oraz powiatowe. W skład departamentowych wchodził: prefekt, biskup, prezydent miasta głównego departamentu, przedstawiciel wyznania ewangelickiego oraz trzech członków wyznaczonych przez Izbę Edukacji Publicznej. Do dozorów powiatowych natomiast należeli: podprefekt, dziekan katolicki, duchowny ewangelicki, sędzia pokoju, a także od trzech do czterech chętnych obywateli. Instrukcja przewidywała również tzw. dozory miejscowe, w których działali: dziedzic lub jego zastępca, wójt lub burmistrz, proboszcz i dwóch lub trzech odpowiednich obywateli. Wspomnieć wypada, iż na poziomie departamentu organizowane były również dozory pensji i szkół żeńskich. W takich dozorach nie mogło zabraknąć kobiet, które pochodziły zazwyczaj z kręgów arystokratycznych. Instrukcja nie precyzowała kadencji żadnych z wymienionych dozorów²⁶.

Obowiązki dozorów departamentowych i powiatowych były zbieżne, różniąc się jedynie zasięgiem terytorialnym. Zakres tych obowiązków obejmował nadzór wszystkich podległych im szkół w kwestiach administracyjnych, gospodarczych, kadrowych oraz dydaktyczno-wychowawczych. Dość istotne zadania realizowały również dozory miejscowe przy szkołach elementarnych. Do ich kompetencji należały sprawy takie, jak rejestracja dzieci podlegających obowiązkowi szkolnemu, egzekucja środków na utrzymanie nauczycieli, troska o stan techniczny budynku szkolnego i jego wyposażenie. Dozory miejscowe prowadziły również spis członków Towarzystwa Szkolnego, czyli mieszkańców danej miejscowości, prowadziły rozmowy z rodzicami odnośnie do uczestnictwa dzieci w zajęciach, uwzględniając przy tym okresy

---

²⁵ A. W i n i a r z, *Szkolnictwo*, s. 57.

²⁶ Tamże, s. 59-60.

wzmózonych prac gospodarskich, oraz dbały o należyte wypełnianie obowiązków przez nauczycieli²⁷.

W celu rozwiązywania spraw w ramach dozorów, zwoływane były sesje, które dzieliły się na zwyczajne i nadzwyczajne. Najrzadziej zwoływane były sesje dozorów miejscowych, bo tylko cztery razy w roku, najczęściej sesje dozorów departamentowych, dwa razy w miesiącu. Dozory powiatowe gromadziły się raz na miesiąc. Sesje nadzwyczajne zwoływane były natomiast w razie potrzeby. Sesje zwoływał przewodniczący, informując na piśmie innych członków o miejscu i terminie spotkań. Izba Edukacyjna wnikliwie studiowała rezultaty prac dozorów i mogła je rozwiązać w przypadku nie-realizowania zadań statutowych. Mimo licznych trudności instytucja dozorów przetrwała do końca Księstwa Warszawskiego i po dostosowaniu do nowych realiów była kontynuowana również w Królestwie Polskim²⁸.

Nadmienić wypada, iż istniały w Księstwie Warszawskim także tzw. rady departamentowe, mające charakter samorządowy. Na podstawie dekretu z 18 stycznia 1812 r., wydanego przez Fryderyka Augusta, określone zostały kompetencje owych rad. Jeden z artykułów stanowił, że rady mają zajmować się sprawami oświecenia publicznego w departamencie. Jednak przez trudności organizacyjne i natłok innych prac sprawy szkolnictwa były niemal całkowicie pomijane²⁹.

Omawiając temat władz oświatowych, nie można pominąć kwestii zarządzania finansami szkolnymi, gdzie również mamy do czynienia z pozostałościami po administracji pruskiej. Za sprawą Komisji Rządzącej obok kas departamentowych przy izbach administracyjnych pozostawione zostały oddzielne kasy edukacyjne. W projekcie zatwierdzonym przez Komisję Rządzącą odnośnie do organizacji lokalnej, znalazły się zapisy zatwierdzające powyższe kasy edukacyjne, zawierające wszystkie dochody edukacyjne. Dodatkowo ustanowiono urząd kasjera, mającego sprawować zarząd i nadzór nad kasą i współpracować z konsyliarzem przy sporządzaniu budżetu i bilansu. W 1809 r. utworzone zostały departamentowe dyrekcje skarbowe, mające zajmować się wszystkimi dochodami, w tym edukacyjnymi. Stworzyło to duże niedogodności dla Izby Edukacyjnej, która zaczęła się domagać większych wpływów na fundusze szkolne. Na skutek jej działań minister spraw wewnętrznych ustanowił departamentowych kasjerów szkolnych zależnych od

---

²⁷ Tamże, s. 63.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże, s. 66-67.

Izby i przez nią opłacanych³⁰. Jeśli chodzi o źródła finansowania szkolnictwa, to pochodziły one głównie z dóbr pojezuickich. Oprócz tego istniały dopłaty ze skarbu publicznego, kwarty z probostw, opłaty uczniowskie i składki dobrowolne. Dopłata ze skarbu publicznego zasilala Generalną Kasę Edukacyjną w Warszawie, inne środki napływały natomiast do departamentowych kas szkolnych³¹.

Tak więc przedstawiał się zarys organizacji władz szkolnych w Księstwie Warszawskim. Niespełna ośmioletni okres jego istnienia, mimo wielu przeszkód w dziedzinie zarządzania oświatą, należy ocenić jak najbardziej pozytywnie. Mimo wielu zmian na poziomie tak centralnym, jak i lokalnym została utrzymana swoista ciągłość administracyjna. Dzięki takim postaciom, jak S.K. Potocki, S.B. Linde czy S. Staszic udało się całkiem sprawnie realizować zadania oświatowe w niezwykle niekorzystnych warunkach politycznych, przy dodatkowym braku odpowiednich funduszy. Na mocy konstytucji Księstwa sporządzonej na wzorach francuskich, nie udało się wywalczyć statusu odrębnego ministerstwa oświaty, o co usilnie walczył Hugon Kołłątaj. Podjęte zostały jednak skuteczne działania, mające zagwarantować silną pozycję władz szkolnych w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Mimo braku niezależności osoby odpowiedzialne za oświatę w Księstwie Warszawskim potrafiły sprawić, iż spuścizna Komisji Edukacji Narodowej nie została całkowicie zaprzepaszczona.

THE STRUCTURE OF EDUCATIONAL AUTHORITIES IN WARSAW DUCHY 1807-1815

S u m m a r y

The paper deals with issues connected with the administration of the educational system in the time of Warsaw Duchy. The Author discusses the organizational structure of offices and institutions responsible for education both on the central and local tiers.

Warsaw Duchy, formally sovereign, was in fact in the French zone of interest. Attempts to create an autonomous ministry of education by the educational officials were marred by the Constitution of Warsaw Duchy, instituted by Napoleon. It was modelled upon French law, under which educational matters were decided by the Minister of Interior. Consequently, the Chamber of Public Education and later the Administration of National Education, were to struggle for the greatest autonomy possible within the Ministry of Interior.

---

³⁰ W. G o r z y c k i, *Oświata*, s. 55-58.

³¹ A. W i n i a r z, *Szkolnictwo*, s. 68.

The latter part discusses the situation of local school authorities. Both for economic and practical reasons the institutions of the Prussian Partition era were retained, such as administrative chambers in departments and executive commissions in poviats. Characterised are the competences of school supervision bodies on the department, poviat and local level. Finally, the vital question of educational funds is raised without which any educational reforms would not have been possible.

The paper is ordered chronologically, covering the whole period of the existence of Warsaw Duchy. The Author uses modern sources and source documents thanks to which the article draws a complete picture of the educational authorities of the time, focusing on the historical and legal dimensions.

Translated by Tomasz Palkowski

Słowa kluczowe: Księstwo Warszawskie, Izba Edukacji, Dyrekcja Edukacji, oświata.

Key words: Warsaw Duchy, Chamber of Education, Administration of Education, Education.